

THE BULGARIANS OF TAVRIA IN THE ETHNO-CULTURAL LANDSCAPE OF THE NORTHEM AZOV

Abstract: The Northern Azov is the cross-cultural space and acts as the natural "laboratory" for the research of the regional cultures from the point of view of the development and the arrangement of the natural space with the local cultural communities and it includes the possibilities of this phenomenon in the tourist routes. The large Bulgarian diaspora lives in this territory during the century and a half, which is torn off their native land and it is in the poly-ethnic environment which is preserved their originality and the main geo-cultural research of the region.

Author information:

Natalia Krasko
Doctor of Ehtnology,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical
University, Melitopol
✉ nk.tefida@gmail.com
🌐 Ukraine

Keywords:

Ethno-cultural landscape, northem azov, bulgarien diaspora.

Северното Приазовие, където вече повече от век и половина живее многочислена българска общност, откъснала се като единен етнически масив от метрополията и попаднала в рамките на чуждоетнична среда, представлява кроскултурно пространство и се проявява като естествена «лаборатория» за изследване на регионалните култури.

Провеждането на изследвания на отделни региони на Украйна, които се отличават със своето етническо разнообразие, е много актуално, но те са крайно недостатъчни и, в повече случаи, се намират на нивото на поставяне на проблема. Рамките на концепцията за етнокултурния ландшафт ни позволяват да изследваме регионалните култури като резултат на усвояване и устройване от местните културни общности на природното пространство и възможност за включване на дадения феномен в туристически маршрути.

През последните двадесет и пет години на територията на Украйна се наблюдава своеобразно културно възраждане на етническите малцинства. Българската общност има една от водещите роли в този процес и става важен геокултурен ресурс за региона, защото в продължение на много години формираната българска диаспора е съществувала в ситуация на междуетнични контакти, които водят за взаимодействие на културните традиции. Независимо от това българската диаспора е съхранила своята самобитност.

Северното Приазовие се намира на Приазовската височина, която се отличава с равнинна си повърхност, с по-повдигната североизточна част. В тази част забележимо се открояват хълмове с гранитен произход, от които най-високи са Белмак-Могила (324 м), Корсак-Могила и др. Южните ѝ склонове полегато се спускат към Азовското крайбрежие и са разсечени от руслата на реки [Андрющенко и др., 2005]. Най-големи реки в региона са: Молочна (197 км.), Берда (125 км), Обиточна (96 км), а по-малки – Лозоватка (76 км.), Корсак (58 км.) и др. Характерна тяхна особеност е, че приличат на полупланински реки – в горното си течение те са бистри и развиват интензивна ерозионна дейност, а в средното и долното течение имат вид на типични степни реки с широки корита и тресавища в тях. [Даценко и др., 2014].

Климатът на Северното Приазовие е умерено-континентален с черти от морски. Средната температура за януари е -4°C , за юли $+31^{\circ}\text{C}$. Средногодишното количество валежи е от 300 мм

до 350 мм. Максимумът им е през юли във вид на порои, минимумът – през март, април. Броят на дните със силен вятър е до 7 всеки месец [Андрющенко и др., 2005]. През зимата духат източни и североизточни ветрове, а през лято – западни и северозападни със средната скорост от 3,6 м/с до 4,2 м/с. Зимите са почти без сняг, а летата – сухи. [Даценко и др., 2014].

Почвите на дадената територия са южни черноземи и кестенови. По крайбрежието на Азовско море и Молочни лиман почвите са глинести, песъчливи и солени. [Даценко и др., 2014]

Недостигът на влага обуславя степния характер на растителната покривка (степни житни растения и различни видове треви). Естествена дървесна растителност се среща по бреговете на реките (върба, топола, маслина), в доловете и деретата преобладават бряст, ясен, клен, липа. Недостатъчността на дървесно-храстовата растителност се запълва от изкуствени горски масиви (ясен, дъб, бор, и др.) и пояси (акация, ясен, клен и др.). В животинския свят се срещат диви свине, сърни, зайци, лисици, вълци и др. Доста разнообразен е птичият свят (врана, сврака, ястреб, кос, чайка, гларуси, чапла и др.) [Андрющенко и др., 2005].

При всеки етнос, живеещ в границите на конкретен ландшафт, възникват специфични механизми за обмяна с околната среда, която обезпечава неговата жизнестойност и съхраняването му. Промяната на околната среда задължително води и към определени изменения на етносите. Усвоявайки някаква територия, човешките общности оказват влияние върху нея и произвеждат нови традиции за взаимодействие с околната природа, превръщайки я постепенно от природна в културна среда [Афанасьева, Елькин, 2006].

На територията на Северното Приазовие българите се разселват по бреговете на реките Корсак, Лозоватка, Обиточна, Килтичия и Берда, а също и по крайбрежието на Азовско море и Молочни лиман. Традиционните видове на стопанската им дейност преминават «естествения подбор» на най-оптималните за местните климатически условия породи животни и сортове растения, определяйки производствената специализация на всяко отделно село, а културните им традиции стават значима съставка на етнокултурния ландшафт на региона.

Зеленчуко- и плодпроизводството се развиват като основни направления на стопанската дейност в селата Петровка, Първо Николаевка, Ановка и Гюновка. Известни производители на български чушки и семена на лук (*арпаджик*) и досега са селата Степановка-II и Богдановка, а известното *троянско зеле* се отглежда в селата Андровка и Трояни.

Българите-преселници произвеждаха най-голямото количество търговско зърно «Българите са предимно земледелци, доста трудолюбиви, пресметливи и пестеливи [...] хлебопродоволствени магазини са изградени във всички колонии и са пълни с хляб...» [Бучная]. До средата на XX век в българските села Софиевка и Палаузовка се отглежда памук, а в селата Ботиново и Надеждино се развива бубарство и примитивно производство на коприна.

Благодарение на българите, в Северното Приазовие се развива лозарството. Големият брой слънчеви дни и морският бриз са благоприятни условия за отглеждане и пълно узряване на гроздето. Лозарството и винопроизводството стават основна стопанска дейност в селата Радоловка, Луначарское, Инзовка, Ботиново, Надеждино и др. С най-хубави лозя и вино е известно село Райновка, защото в района на селото преобладават глинести и песъчливи почви.

В селата Степановка-II, Богдановка и Инзовка и до ден днешен овцевъдството не губи актуалността си, което позволява да се запази традиционният комплекс на обредните действия, свързани с този вид стопанска дейност, както първо пасище, стригане на овци и т.н., а съответно и запазване на традиционния обред «*курбан*» и традициите при приготвянето на каварма.

За интензивното социално-икономическо развитие на някои от българските села способстват морето и минералните извори. Село Луначарское е курортна зона в региона. В село Строгановка е организирано санаторно-курортно лечение за хора, страдащи от кожни заболявания, дори и такива трудни за лекуване като псориазис. Ботиновските извори се използват при лечение на заболявания на стомашно-чревния тракт. Особено известна из цялата Украйна е бабановска вода с голям процент на подземните газове. Такива извори има доста в селото и много често може да се види как младежите запалват извора и се наслаждават на хубавата гледка – горяща вода [Арсененко и др., 2014].

Природният ландшафт на Северното Приазовие не е бил чужд за мирогледа и стопанството на българите преселници, но в същото време допринася за развитието на нов за тях занаят – риболова – и свързаните с него плетене на мрежи и изработване на лодки, при което се съхранява и донякъде се трансформира духовната и материалната им култура.

Мъжкото население от крайбрежните села Гирсовка, Надеждино, Ботиево, Строгановка, усвоявайки морския риболов, е снабдявало с риба гр. Мелитопол и района. Благодарение на риболовния занаят, традиционната българска кухня се обогатява с блюда от риба. Рибата спасява таврийските българи по времето на страшния глад в Украйна през 1932 – 1933 г., за което има много разкази от българи, преживели това.

Морето и риболовът внасят своите корекции и в отношението към светците. Общо взето, българите почитат Господ Бог и Св. Богородица. В семейства, където мъжете са били рибари, най-почитана става иконата на Св. Никола Чудотворец – закрилника на моряците и рибарите. В крайбрежните села устойчиви са табулата, свързани с дните на Св. Троица и Св. Илия – забрана за излизане в море и къпане. Съществуват много легенди за морски русалки и истории за опасни случки в морето в тези дни. Например срещу празника Св. Троица от отвъдно идват митични същества *самодиви*, които се веселят до водоемите и завличат хората със своите песни и игри, прибирайки ги в техния си свят, а на Илинден «Св. Илия си взема курбан», т.е. чака жертвоприношение и за това в деня му задължително ще има удавен.

Приказките за магьосници и таласъми, които обитават в заблатеното устие на река Корсак, са разпространени из селата Ботиево и Строгановка. Хората минават отстрани на мястото, а добитъкът отказва да пасе, макар че там тревата е гъста и сочна. Геолози се интересуват от странното явление още преди Първата световна война и откриват причината на него – дълбоко под земята има залежи от нефт и понякога на повърхността излизат нефтени петна, които покриват водата и растителността. При това над блатото се разнася неприятна миризма, която добитък не понася.

Друг вид морски занаят за българите преселници става събирането на тип водорасли, които по време на буря се изтръгват с корените от дъното на морето и се изхвърлят на брега. Много бързо лятното слънце ги изсушава и превръща в меки кафяви лентички – *камка*. Камката притежава удивителни свойства, тя не гори и не гние и с годините запазва своята първоначалната здравина, само че се обезцветява напълно. В бита я използвали като пълнеж на дюшеци, а в строителството – като материал за термоизолация [Кривошей и др. 1982].

Основен материал за строежа в таврическите степи е природната глина, от която се прави *саман*¹ и керемиди. Български жилища тук са от скелетен тип, едноетажни, по дължината на двора, обедняващи под един покрив жилищни и стопански помещения. Покривът е двускатен и от керемиди. Фронтонът е от дърво или тухли. Прустът, по правило, се разполага по дължината на дългата стена на къщата от страната на входа и представлява дървен навес на подпори. Фронтонът и навесът задължително са украсени с дърворезба. Дърворезбата присъства и в интериора на къщите (крака на маси, столове, легла, корнизи на прозоречи, рамки за картини и др.).

Традиционното предене и тъкане са основен занаят за жените. От овча вълна те предат прежда, която после се използва за изработване на черги, месали, тъкани за връхни дрехи (сукман, престилка). От домашна прежда се плетат чорапи, ръкавици, елечи. Отпадъците от преработването на вълната са използвани като пълнеж за дюшеци. От домашното памучно и копринено платно се правят долни дрехи и бельо (ризичи, покривки за маса, пешкири), украсени с везба, в чиито орнаменти присъстват основно флористични и зооморфни елементи; чаршафите се украсяват с ръчно изработени дантели. Кожи от дива и домашни животни се употребяват за изготвяне на зимни дрехи и шапки, а също за обувки. Обработката на кожи (чембарлък) става основен занаят за жителите от село Федоровка.

Българките от Таврия до 70-те години на XX век пазят във всекидневните си дрехи елементи на традиционните български носии (кърпа за глава, риза, сукман, елек, престилка),

¹ От смес на глина, слама и вода се правели тухли и се сушили на слънце.

което днес може да види във всеки етнографски кът в българските села тук. Мъжките дрехи претърпяват някои промени. Традиционните стеснени надолу потури се заменят от широки панталони (*гаици*), пъхани в ботушите (*чизми*). Неизменен остава тъканият елек, украсен с гайтани, и калпакът от овча кожа.

В района на село Манойловка се намира Корсак-Могила (под 300 м. височина). Тя е единствената планина по средата на равната степ и е наслада за окото на привикналия към планинските пейзажи българин. Този природен паметник е един от няколкото реликтни останки (върховете от древните планини на украинското кристалично плато), чиято геоложка възраст достига 1700 – 1800 млн. год. Названието Корсак в превод от татарски значи «лисица». Възможно е това име хълмът да е получил благодарение на покриващите го ръждивочервени камъни. В края на XIX век тук са били открити залежи от желязна руда и през 1893 година белгийско-руското дружество „Провиданс“ започва разработка на това находище. Като спомен от добиването на един от хълмовете са останали ями и кариери. Корсак-Могила често се споменава в местния фолклор. Легенди за красив змей, живеещ в пещерите на Могилата, дават основание да се предположи, че тези легенди са донесени още от Балканите (в района на гр. Сливен се намира група от пещери с названието «Змееви дупки») и адаптирани към името на единствена ниска планина в Таврия.

Българите интензивно развиват търговско-икономическия потенциал на региона и активно провеждат културно-просветна дейност, резултатите от тяхната работа в тази област са отразени не само на местно ниво, но и в мащабите на цяла Украйна, и дори извън нея.

Българинът Тодор Велков² като кмет на село Бердянск (сега гр. Бердянск), отчитайки природните условия на Бердянский залив (доста дълбок и защитен от бури) построява пристанище. Друг българин Янко издига около него големи складове-магазини. Купува зърно от българите и го продава на гърци и турци. Малко по-късно Янко строи пристанища в село Приморск и в село Ботиево. Там изгражда складове, изкупува и продава зърно, кожи, добитък. За предприемача Янко и неговото богатство се разпространяват легенди. Много бързо Бердянск от малко рибарско селце се превръща в град с 10 хиляди души население (сега е над 100 хиляди). А Тодор Велков получава титла потомствен дворянин.

В село Преслав през 1875 година българите построяват първото българско училище в Таврия – Преславската гимназия. През 1918 година се преобразува в педагогически техникум, в който се подготвят учители за българските училища. Преславската гимназия е възпитала видни културни дейци: Никола Фуклев³, Димитр Марков⁴, Атанас Варбански⁵.

Село Радоловка е Малката родина на българския писател Никола Шимов⁶, журналистите Димитър Паскалов и Александър Кетков⁷. Артистът и режисьорът Стефан Кунчев⁸ е роден в село Гюневка, а българският писател, публицист и общественик Мишо Хаджийски⁹ произхожда от село Инзовка.

Малкото селце Лозоватка е прочуто със своите певци и танцьори, а също така и с използването на традиционните музикални инструменти – кавал и гайда. Жителите от селото добре помнят народни традиции и обреди и са съхранили автентичен български фолклор. Тук може да се види българският обичай «*валевица*». В село Гюновка е запазен традиционен сватбен обред, съпроводен от песни «*гуляй*», «*субат*» и «*на трапеза*», а същото се играе «*хоро*» и «*ръченица*». Обредите за предизвикване на дъжд «*Пеперуда*» и «*Калоялник*» са практикувани

2 Баща на Анна Тодорова Велкова (псевдонимът ѝ е Ана Карима) – българската писателка, публицистка, преводачка и общественичка; съпруга на политика [Янко Сакъзов](#) и майка на историка доц. [Иван Сакъзов](#).

3 автор на публицистични книги „В огъня на революцията“, „Вредители“ и на романа „На позлатена земя“

4 Автор на стихосбирката „В ритъма на дните“

5 Български фолклорист, учен, събирач на народни песни и умотворения

6 През 30-те години член на Българската секция към Съюза на съветските писатели в УССР. Редактор е на вестник „Колективно поле“ през 1931 година. Автор на книгите „Знатен овчар“ (1938) и „Разкази“ (1938).

7 Редактор на списание „Бъди готов“ и директор на държавно българско издателство в Киев.

8 Изпълнител на първостепенни роли в „Хъшове“, „Откраднатото щастие“, „Разлом“ и др.

9 Основните теми на творчеството на Мишо Хаджийски са свързани с неговия роден край – преселването на българите в Таврия, техния живот в новата им родина и отражението на историческите превратности върху него. Последната издадена книга на Мишо Хаджийски „Пуста чужда чужбина“.

в село Петровка [Червенко, 2012], а обредни действията за празника на лозарите и винопроизводителите Трифон Зарезан се провеждат всяка година в село Ботиево и другите села.

Въз основа на гореизложените факти може да се твърди, че българите са «се вписали» в природния ландшафт на Таврия. Природно-географските, метео-климатичните условия на региона не влизат в противоречие с традиционния миروглед и културно-битовите традиции на българския народ, а понякога, дори способстват за тяхното запазване.

Позволявайки на българите да съхранят традиционната си култура, околната природна среда ги подбужда към усвояване на нови видове стопанство, което, в крайната сметка, води към хармоничното взаимодействие на човека и природата.

По такъв начин, «Приазовска България»¹⁰ е пълноценна съставяща на етнокултурния ландшафт на Таврия и важен ресурс в развитието на регионалния туризъм. Тя разполага с всичко необходимо за развитие на съвременната курортно-рекреационно-туристическата индустрия. Комфортният климат, минералните води и кални бани, уникалният природен ландшафт, богато историко-културно наследство и национално-етнографската специфика могат да станат привлекателен туристически продукт, позволяващ да се съчетае селския зелен туризъм с отдиха и оздравяването.

References:

1. Andryushtenko YU. O., Koshelev O. I., Matsyura O. V. Osoblivosti georpgrafichnogo landshaftu zaporizkogo Priazov'ya. // Etnosotsialne buttya narodiv Zaporizkogo Priazov'ya v geokulturnomu konteksti. Monografiya / Za zagal. Red.. Anosova I. P., Afanasevoi L. V., Krilova M. V., Prigaro M. V. – Zaporizhzhya: Oblastna derzhavna administratsiya; Melitopol: MDPU; Simferopol: Tavriya, 2005 – 296 с. - S. 32 - 44
2. Arsenenko I. A., Topalovva O. I., Gaponova O. S. Vznachennya rekreatsiyno-turistichnih rayoniv i ih spetsializatsii v mezhah Zaporizkogo Priazov'ya. // Geografiya ta ekologiya : nauka i osvita : materialy V Vseukrainskoi naukovu-praktichnoi konferentsii (z mizhnarodnoyu uchastyu), m. Uman, 10-11 kvitnya 2014 r. / vidp. Red.. O. V. Braslavska – Uman : VPTS «Vizavi» (Vidavvets «Sochinskiy»), 2014. – С. 15-18.
3. Afanaseva L. V. Elkin M. V. Etnosfera zhittediyalnosti narodiv Pivnichnoi Tavrii yak realnist: do postanovki problemi // Etnosfera narodiv Pivnichnoi Tavrii u svitoglyadno-mentalnomu vimiri ta narodniy tvorchosti. Monografiya / Za zagal. Red.. Anosova I.P., Afanasevoi L.V., Kozeryatskoi N. M., Prigaro M. V., Troitskoi T.S. – Zaporizhzhya: Oblasna derzhavna administratsiya; Melitopol: MDPU, - 2006 – 335 s. – S. 5 - 27
4. Buchnaya A. V chuzhom krayu, stabshem rodnym // PRO.BERDYANSK.BIZ. URL: <http://pro.berdyansk.biz/content.php?id=11739> (data obrashteniya: 07.10. 2015).
5. Datsenko L. M., Molodichenko, V. V., Vorovka V.P., Grishko S.V., Stetsishin M.M. i dr. Fizichna geografiya Zaporizkoi oblasti: Hrestomatiya / Vidp. red. L.M. Datsenko. – Melitopol: Vid-vo MDPU im. B.Hmelnitskogo, 2014. – 200 s.
6. Ivanov A. Geografiya // http://www.geoznanie.com/2013/03/blog-post_26.html (data obrashteniya: 07.10. 2015).
7. Kocherga B.M. i avtor. kol. Narodi Pivnichnogo Priazov'ya: etnichniy sklad ta osoblivosti побутової культури. Zaporizhzhya: Prosvita, 1997. – 173 s.
8. Krivoshey M. F., Ogulchanskiy A. YA., Ivachenko A. V. Severnoe Priazove: Putevoditel. - 2-e izd., dop. – Dnepropetrovsk: Promin, 1982. – 63 s, il.
9. Pachev, S. I. Vozniknovenie bolgarskih sel v Severnom Priazobe (1861-1863). – Melitopol: MGPU, 2007. – 88 s.
10. Chervenko O. B. Folklornye traditsii v sovremennoy kulture bolgar Severnogo Priazoviya // Yazyk. Kultura. Obshtestvo : mezhvuz. sb. nauch. tr. materialy III Mezhdunar. nauch. konf. [«Mezhkulturnaya kommunikatsiya v sovremenном obshtestve», (g. Sarannsk, 16 noyabrya

¹⁰ Название на туристически маршрут, разработен от сътрудниците на Приазовския краеведчески музей.

2012 goda)] / MGU im. N. P. Ogareva, ISI, kaf. lingvistiki i mezhkultur. kommunikatsiy ;
[redkol. L. M. Lemaykina (otv. red.) i dr.]. – Saransk, 2012. – Vyp. 4. – S. 67–70.